

Vlaamse naoorlogse literaire tijdschriften (1944-1950), van institutioneel overzicht naar discursieve verdieping

Maxime VAN STEEN

Abstract

In Flemish literary history, it is generally understood that the cultural (youth) periodicals published briefly after the liberation (1944-1950) played a considerable role in the elaboration of the post-war literary field (Brems & De Geest 1988, 10). Nonetheless, this interesting thesis has not led to an in-depth investigation of these periodicals. This lack of interest can be ascribed to: (1) statements of academics on the bad quality of the primary texts, (2) the incomplete periodical archive and (3) the size of the corpus. In this article, I will present a workable proposal to study these post-war periodicals, despite these objections, building on a comprehensive outline of the strongly revalued (inter)national research on literary periodicals.

INLEIDING

De huidige papierschaarste dwong ons op bescheiden wijze van wal te steken.

Wij vragen den lezer ons een weinig crediet te schenken. We hebben grootere plannen in voorbereiding, maar die kunnen slechts verwezenlijkt worden van zodra de materiele mogelijkheden ons die toelaten. (Redactie 1944, 1)

3 november 1944, ongeveer anderhalve maand na de bevrijding, neemt het Gentse culturele tijdschrift *De Schijnwerper* een bescheiden start. De redactie kon toen niet voorzien dat de publicatie van dit eerste nummer het definitieve startsein zou vormen voor een eruptie van Vlaamse culturele periodieken die vaak als 'jongerentijdschrift' gelabeld werden en dikwijls een kortstondig bestaan kenden.¹ Papierschaarste dwong dan wel tot bescheidenheid, het tekort hield diverse redacteurs niet tegen om – in de woorden van het algemeen-cul-

¹ In Oostende verscheen al een week na de bevrijding, op 20 september, een periodiek voor jongere kunstenaars, getiteld *Het Westen*. Dit 'algemeen kunst- en weekblad' bundelde op twee vellen een beknopte cultuurkatern met nieuws over de oorlogsontwikkelingen en bijdragen over de sociale vraagstukken. Vanaf het derde nummer van de tweede jaargang (maart 1945) werd het periodiek omgeturnd tot een 'Algemeen Kunstblad'. Dit vroege voorbeeld van een jongerenblad vond na een aantal maanden veel navolging, voornamelijk in en rondom Gent.

turele blad *Orvalo* – de mens uit de ‘materieelen en zedelijken puinhoop’ van de ‘onmenselijkste der oorlogen’ te tillen (J.B. 1945, 10).

In een bloemlezing van poëtische en poëtische teksten uit deze (jongeren)tijdschriften schrijven literatuurwetenschappers Hugo Brems en Dirk de Geest dat ‘het literaire leven na de oorlog op gang komt via het circuit van de tijdschriften’ (1988, 10). De vaststelling dat de nieuwe (jongeren)periodieken bepalend waren voor de heropleving van de literaire wereld, vertaalde zich echter niet in een diepgaande bestudering van deze bladen. Vragen als waarom het tijdschrift zo’n geliefd medium was in deze periode, hoe en in welke mate de periodieken het literaire leven beïnvloed hebben, welke organisaties, uitgeverijen en geldschieters cruciaal waren om de bladen op de markt te kunnen brengen, wat de verhouding was tussen de bladen en de ontwikkeling van individuele auteurs of wat voor soort literaire en cultureel-maatschappelijke teksten in de tijdschriften circuleerden, blijven onbeantwoord.

In dit artikel presenteer ik via een synthetiserende schets van het sterk opgewaardeerde (inter)nationale tijdschriftonderzoek een werkbaar voorstel om deze naoorlogse bladen te bestuderen. Wegens de omvang van het corpus resulteert een doordachte bestudering van deze periodieken volgens mij het best in een onderzoek dat overzicht en verdieping integreert, en een institutionele (al dan niet computationele) aanpak combineert met discursieve diepteboeringen.

HET NAOORLOGSE TIJDSCHRIFTLANDSCHAP: GERINGE BELANGSTELLING

De academische belangstelling voor de culturele en literaire bladen die kort na de bevrijding in Vlaanderen gepubliceerd werden is niet bijzonder groot te noemen. Wanneer ‘jongerenbladen’ als *De Faun*, *Arsenaal*, *Nieuwe Stemmen* en *Golfslag* toch besproken worden, springen termen als ‘wildgroei’ (Brems 1988, 5), ‘impasse’ (Buelens 2001, 533) en ‘slechte literaire voortbrengselen’ (Joosten 1996, 73) in het oog. Samen met de korte verschijningsduur van de bladen is dit negatieve kwaliteitsoordeel er ongetwijfeld debet aan dat de studie van deze ‘mislukte’ bladen zich nagenoeg beperkte tot het zogenoemde ‘jongerenprobleem’, een indertijd bijzonder levendig debat dat in 1936 ingeleid werd door Gerard Walschap met de provocerende vraag: ‘Waar blijven de jongeren?’ (3-6).

Eind jaren 1980 (re)construeerde Hugo Brems dit polemische debat in *Analyse van een malaise. Het jongerenprobleem in de Vlaamse poëzie 1945-1950*. Aansluitend bundelde hij met Dirk de Geest een aantal standpunten uit de jongerenbladen in ‘*Wij bloeien, maar bloeien vergeefs*’. *Poëzie in Vlaanderen 1945-1955*. In beide overzichten wordt benadrukt dat de literaire en politiek-ideologische discussie over de lethargie in de naoorlogse literatuur

hoofdzakelijk de poëzie betrof; de roman kenmerkte zich onder impuls van jonge auteurs als Louis Paul Boon, Johan Daisne, Hubert Lampo, Piet van Aken en concentratiekampslachtoffer Kamiel van Baelen wel door vernieuwing (Brems 1988, 14-15; Brems & De Geest 1988, 15), voornamelijk in vertelstandpunt, verhaallijn en generische begrenzing (Brems 2006, 190). De roman zou door die vernieuwing zelfs toonaangevend zijn binnen het toenmalige literaire systeem (Brems 1988, 18-19). Beide overzichtsstudies wekten een zekere belangstelling voor de als neoclassicistisch omschreven poëzie in deze bladen – ik denk daarbij aan de proefschriften van Geert Buelens (2001) en Jos Joosten (1996), en zijdelings komen de gedichten ook aan bod in de monografie van Dirk de Geest (2017) over Basiel de Craene, de bezieler van de Merendree-Poëziedagen –, maar het kwam bijvoorbeeld niet tot een gedegen bestudering van het tijdschriftproza, hoewel dit genre volgens Brems' stelling de ingeslagen richting voor poëzie bepaald had, noch tot een grondige analyse van het naoorlogse tijdschriftlandschap.² En dat terwijl net in de tal-

² De geringe belangstelling toont zich ook in het gebrek aan een nauwkeurig bibliografisch overzicht van de literaire en culturele tijdschriften uit de naoorlogse periode. Voor de samenstelling van het tijdschriftencorpus kan ik wel een beroep doen op de *Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften*, bezorgd door Rob. Roemans en Hilda van Assche (1963). Maar dit handige overzichtswerk is voor de periode 1945-1948 absoluut niet exhaustief. De reconstructie wordt verder bemoeilijkt doordat men toentertijd al door de bomen het bos niet zag. In het boekje *Systematische nomenclatuur van de tijdschriften* uit 1948 lezen we: 'De spreuk: "er is een tijd van komen en een tijd van gaan" schijnt ook toepasselijk op onze tijdschriften' (Anoniem 1948, 3). Op basis van beide overzichten en aanvullende referenties uit contemporaine tijdschriften construeerde ik het volgende overzicht van periodieken die tussen 1944 en 1948 opgericht werden.

Nieuw opgerichte literaire of culturele bladen in volgorde van verschijnen: De Schijnwerper (november 1944), Zondagspost (december), De Spiegel (mei), Het Masker (juni), De Nagel (oktober), Debat (januari 1946), Gentsch Panorama (februari), De Tijdspiegel, Pygmalion en Nieuw Vlaamsch Tijdschrift (april), Agenda (januari 1947).

Nieuw opgerichte 'jongerenbladen' in volgorde van verschijnen: Het Westen. Algemeen kunst- en weekblad (september 1944), Nieuwe Stemmen (december), Nu, Gentsche Bladen, Arsenaal en Verzet om de Waarheid (januari 1945), Bouwen (*februari/maart?*), Nieuw Gewas en Scientia (april), De Faun (augustus), Orvalo (september), Leven (november), Golfslag (februari 1946), De Nieuwe Gemeenschap (september), [Jong Leven. Waarom? (*oktober?*)], Het Daghet (mei 1947), Belgica (januari 1948), Voorpost (*maart?*), [De Wesp (*september?*)], Limburgse Stemmen (oktober).

Dat dit overzicht nog verrijkt en aangevuld dient te worden, tonen de cursivering. Ze geven aan dat de exacte publicatiedatum van het eerste nummer nog niet achterhaald werd. Ik maakte in het corpus ook een onderscheid tussen de nieuw opgerichte bladen en de jongerenbladen, waaronder de periodieken gebundeld zijn die enerzijds op een jeugdig doelpubliek gericht waren – dit valt af te leiden uit ondertitels als 'tijdschrift voor jongere intellectuelen' 'cahier voor jonge kunstenaars' of 'tijdschrift voor jongdichters' – en/of anderzijds geredigeerd werden door beginnende auteurs die zichzelf positioneerden als de nieuwe generatie – met bijdragen als 'Wij, jongeren'. De vierkante haken confronteren ons, tot slot, met de grenzen van het corpus: is een atheneumblaadje als *De Wesp* niet te particulier om in dit overzicht op te nemen? Waarom wordt het Aalsterse scholierenblad *Jong Leven. Waarom?* wel bestudeerd en andere blaadjes van de schoolgaande jeugd niet? Bevat een weekblad als *Het Westen. Weekblad der democratische elites* voldoende bijdragen over kunst om als cultureel blad gecategoriseerd te worden? Alle drie de periodieken worden desalniettemin vermeld: Het Westen wordt als opvolger van het culturele jongerenblad *Verzet om de Waarheid* in de markt gezet en die samensmelting is cruciaal om de dynamiek tussen de periodieken te doorgronden. Hoewel het bovendien onmogelijk is om alle scholierenblaadjes in kaart te brengen, kan een blad als *De Wesp* aanvullende inzichten in het naoorlogse tijdschriftenveld opleveren.

Uiteraard kunnen de naoorlogse (jongeren)periodieken niet los van literaire krantenbijlagen, zoals *De Spectator*, het weekeindblad van *De Nieuwe Standaard*, of eerder opgerichte culturele periodieken bestudeerd worden. In de praktijk blijkt er namelijk een levendige uitwisseling te bestaan tussen al deze verschillende bladen.

rijke tijdschriftpogingen, inclusief het mislukken, hergroeperen en herbeginnen, bijzonder interessant materiaal schuilt om de ontwikkelingen en dynamieken in het verzuilde literaire veld in de eerste jaren na de bevrijding te analyseren. De tijdschriften bieden, met andere woorden, doordat ze als laboratoria voor auteurs en kunstopvattingen, snel en alert op de (literaire) actualiteit reageren en bestaande of nieuwe tendensen blootleggen, een uitgelezen startpunt om het naoorlogse literaire leven in beeld te brengen. Die literair-historische aanvulling is zeker niet overbodig, want door de bank genomen blijft de Vlaamse naoorlogse periode in het literatuuronderzoek veronachtzaamd, wat aanschouwelijk wordt in de weinig uitgebreide bronnenlijst die Hugo Brems voor deze tijdsspanne in zijn literatuurgeschiedenis opnam (2006, 689-695).

DE BESTUDERING VAN HET NAOORLOGSE TIJDSCHRIFTLANDSCHAP: EEN VERKENNING

Het openbreken van dit naoorlogse tijdschriftlandschap vraagt een passende benadering, die optimaal rekening houdt met de beperkingen van het corpus (het omvangrijke aantal pagina's en de onvolledigheid van het nauwelijks gedigitaliseerde archief) en de specifieke eigenschappen van het medium 'tijdschrift'. Die karakteristieken zijn onder meer (1) de periodiciteit die zowel interessante vormen van continuïteit en herhaling creëert als aangewend kan worden voor (koers-)wijzigingen en (2) de nood om bij het publiceren van een tijdschrift (trans- of internationale) samenwerkingen op te zetten (zie o.a. De Geest 2010; Philpotts 2015; Verbruggen 2005).

Dit uitgangspunt zou thematisch kunnen zijn, met onderwerpen als collaboratie, ontgoocheling of literaire vernieuwing. Maar een thematische invalshoek heeft als nadeel dat de lezer hierdoor niet per se inzicht verwerft in de wijze waarop het literaire leven zich na de bevrijding ontwikkelde. Ook kan het bij een dergelijke aanpak verleidelijk zijn om, in een poging om het aanzienlijke corpus beheersbaar te maken, gekende literair-historische thema's te bespreken, of te focussen op canonauteurs. De thematische aanpak gaat daarvoor al te gemakkelijk voorbij aan mogelijk ongekende hete hangijzers en houdt weinig rekening met (vergeten) stemmen die een cruciale, bijvoorbeeld verbindende, rol in het tijdschriftveld opnemen. Hans Bots en Sophie Levie toonden in de bundel *Periodieken en hun kringen* al aan dat die zogenoemde 'intermediairs' door hun 'uitgebreide kring aan relaties van uitzonderlijke waarde' zijn (2006, 11). Ook een maatschappelijk-ideologische insteek vanuit de verzuiling behoort tot de mogelijkheden, maar heeft als nadeel dat hij al snel het corpus behoorlijk begrensd belicht; het gevaar schuilt erin dat vooraf

gegeven categorieën, met name de socialistische, vrijzinnige en katholieke zuil, het primaire materiaal in een mal duwen die weinig rekening houdt met wat aan die opdeling ontsnapt.

Het lijkt me dan ook verkieslijk het onderzoek te laten vertrekken vanuit een andere benadering, namelijk vanuit de bestudering van de betrokken actoren, instituties en hun (sociale) netwerken. Die aanpak stelt me in staat om het omvangrijke corpus op een overkoepelende manier te ontsluiten: een institutionele en relationele studie kan het tijdschriftlandschap in de breedte overzien, de diverse samenwerkingen in fluctuerende constellaties in beeld brengen en de (re-)organisatie van het literaire leven in de naoorlogse periode capteren. Bovendien biedt het verkregen overzicht een vertrekpunt om enkele belangwekkende actoren of instituties te selecteren, waarna ik het corpus met enkele gevalsstudies ook verdiepend kan analyseren. Een dergelijke benadering lijkt me bij uitstek geschikt om ons begrip van deze periode te vergroten en een inzicht te geven in de canoniseringsmechanismen, de heersende kunstopvattingen en de literaire productie. Om die aanpak methodologisch scherp te stellen, en te reflecteren op hoe het onderzoek het best omgaat met de onvolledigheid van het corpus, verken ik in de volgende paragraaf eerder tijdschriftonderzoek, en ik schets enkele tendensen.

TIJDSCHRIFTSTUDIES: EEN STAND VAN ZAKEN

Wanneer we het Nederlandstalige – bij uitbreiding internationale – onderzoeksveld van de tijdschriftstudies overschouwen, kunnen we aan de hand van methodologische verschuivingen grofweg vier symbolische stadia onderscheiden.

1. De opmaat: een weinig systematische benadering tot de jaren tachtig

Toen ik in 1975 een promotie-onderwerp moest kiezen, wilde ik aanvankelijk het tijdschrift *De Banier* (1875-1880) gaan bestuderen. Door boven mij gestelde geleerden werd dit echter sterk afgeraden. Kennelijk was een tijdschrift een minderwaardig onderwerp. (Maas 1997, 4)

Nop Maas' uitspraak is kenmerkend voor het toenmalige tijdschriftonderzoek in Vlaanderen en Nederland. Niet dat tijdschriften voor 1975 niet bestudeerd werden, maar de systematische analyse van literaire bladen en de waardering voor dit onderzoek zien we pas begin jaren tachtig doorbreken. De lange onderzoekstraditie van een tijdschrift als *Van Nu en Straks* (1893-1894; 1896-1901) toont dit maar al te goed aan. In zijn proefschrift splitst Bert van Raem-

donck deze onderzoekstraditie in vijf fases op.³ In een eerste fase (ruwweg tot de jaren dertig) hield voornamelijk de redactie de herinnering aan het tijdschrift levendig en werd het tijdschrift door de uitspraken van de *Van Nu en Straks*-auteurs gecanoniseerd. Een tweede generatie construeerde (tussen de jaren twintig en vijftig) hoofdzakelijk de totstandkoming van het tijdschrift. Hoewel journalisten, (amateur-)historici en literatoren dit onderzoek objectiverend aanpakten, vielen hun beschrijvende studies vaak sterk samen met het geromantiseerde beeld dat de eerste generatie geschetst had. In een derde fase (jaren dertig tot jaren tachtig) groeide de belangstelling van de academische wereld. Dit onderzoek concentreerde zich in eerste instantie vooral op de ‘protagonisten’ van *Van Nu en Straks*: de teksten van de succesvolle betrokken auteurs werden verzameld en samen met de overige teksten uit het oeuvre geanalyseerd. Er ging ook veel aandacht naar het verzamelen van biografische gegevens, maar het kwam nog niet tot een gedegen bestudering van de publicatiecontext van de bijdragen, noch tot grondig archiefonderzoek of een analyse van het tijdschrift zelf. Die meer mediums specifieke benadering gaat volgens Van Raemdonck van start in de jaren tachtig. In die vierde fase wordt het blad niet langer los van de literair-historische context bestudeerd; men analyseert voor het eerst de individuele bijdragen zoals ze gepresenteerd zijn in het periodiek. Een belangrijk voorbeeld daarvan is het voorwoord van Anne Marie Musschoot bij de door haar samengestelde bloemlezing (1982). Musschoot zal ook na deze publicatie verder onderzoek naar het tijdschrift blijven initiëren. De vijfde fase (vanaf eind jaren tachtig) omschrijft Van Raemdonck als de interdisciplinaire en comparatistische periode: academici onderkennen en bestuderen vanaf toen de symbiose tussen tekst, beeld en vormgeving en de wisselwerking tussen periodiek, literatuur en maatschappij maakt onmiskenbaar deel uit van het onderzoek (Van Raemdonck 2011, 108-110).

In de studie van het algemeen-culturele tijdschrift *De Gids* (1837-nu) nemen we soortgelijke tendensen waar. Een van de eerste korte studies verscheen in 1887 in *De Nieuwe Gids* en was van de hand van de schrijver Albert Verwey. Deze tekst, getiteld ‘*De Gids* nu hij vijftig jaar is’, heeft samen met andere uitspraken van de Tachtigers en getuigenissen van betrokkenen *De Gids* op de kaart gezet als strikt literair tijdschrift dat in zijn beginperiode revolutionaire ideeën verkondigde, maar dat na dertig jaar elke belangstelling voor vernieuwing verloren was (Aerts 1997, 11-22; Verwey 1887, 409-431). Opnieuw was er vervolgens vooral veel belangstelling voor de totstandkoming van het tijdschrift en de gecanoniseerde protagonisten: E.J. Potgieter en Con-

³ Hij baseert zich hiervoor op een ongepubliceerde lezing van Raymond Vervliet. Eerder schreef Hans Vandevoorde ook al een soortgelijke onderzoeksgeschiedenis van het tijdschrift, maar hij faseerde de onderzoekstraditie niet (2005, 7-11).

rad Busken Huet.⁴ Tot een diepgravend documentair onderzoek komt het echter pas veel later, in de jaren tachtig en negentig, met als sluitstukken *De Gids sinds 1837. De geschiedenis van een algemeen-cultureel en literair tijdschrift* van Remieg Aerts, Piet Calis, Tineke Jacobi en Joke Relleke (1987) en *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* van Remieg Aerts (1997). Het ontzettend uitgebreide archief lijkt meer contextueel onderzoek lang in de weg te hebben gestaan, maar opnieuw verandert dit in de jaren tachtig, bijvoorbeeld met Marita Mathijssens bijdrage over de eigentijdse concurrenten van het blad (1988, 49-66).

2. De omwenteling: theoretisering in de jaren tachtig

Tijdschriften worden m.i. terecht als een der belangrijkste parameters van het literaire leven beschouwd [...]. (Van Gorp 1985, 251)

De voorafgaande paragraaf demonstreert dat de jaren tachtig een keerpunt markeren in het tijdschriftonderzoek, net als in de belangstelling en de waardering voor dit onderzoek. Hoe sterk die waardering op korte tijd toenam, illustreert een programmatisch artikel van de Leuvense comparatist Hendrik van Gorp. In 1985 verwoordde hij in *Spiegel der Letteren* hoe literatuurgeschiedschrijving volgens hem beoefend zou moeten worden. Heil zag hij in een systeemgerichte historiografie waarin de interactie tussen auteur, tekst, lezer en context het uitgangspunt vormt. Van Gorp verduidelijkt zijn standpunt met enkele voorbeelden uit het tijdschriftonderzoek, aangezien hij tijdschriften met hun diverse soorten metateksten, polemieken, manifesten en poëtische strijdschriften beschouwt als een belangrijke, zij het niet onproblematische, parameter van het literaire leven (Van Gorp 1985, 245-262). Van Gorp pleit in deze tekst dus voor een literair-historisch onderzoek waarin het tijdschrift een cruciale plaats inneemt. Hij juicht dan ook toe dat het tijdschriftonderzoek 'in zwang' geraakt is en 'systematisch ontgonnen wordt' (250-251).

Een goed voorbeeld van die systematisering in het onderzoek zijn de studies van Raymond Vervliet en Joris Vlasselaers waarin theoretische kaders als structuralisme, semiotiek, receptietheorie en periode-onderzoek ingezet worden om aan de hand van literatuuropvattingen uit tijdschriften periodecodes te reconstrueren (Vervliet 1982; Vlasselaers 1985).

⁴ Zie bijvoorbeeld voor de totstandkoming van *De Gids*: Gerrit van Rijn, *Nicolaas Beets. Deel 1*. Rotterdam, 1910, G. Kalf, *Geschiedenis der Nederlandse letterkunde. Deel 7*. Groningen, 1912 & Garnt Stuiveling, *Een eeuw Nederlandse letteren*. Amsterdam, 1958; over Potgieter: C.G.N. de Vooy, 'Potgieter en het Liberalisme'. In: *Letterkundige Studiën*. Groningen, 1910, 82-22, Jacob Smit, *E. J. Potgieter 1808-1875*. 's-Gravenhage, 1950 & Jacob Smit, *Leven en werken van E.J. Potgieter*. Leiden, 1983; over Busken Huet: Gerben Colmjon, *Conrad Busken Huet: een groot Nederlander*. Den Haag, 1944, Olf Praamstra, *Busken Huet. Een biografie*. Nijmegen, 2006; over de briefwisseling van Potgieter en Busken Huet: Jacob Smit (ed.), *De Volledige Briefwisseling van E.J. Potgieter en Cd. Busken Huet*. Groningen, 1972.

3. Hoge vlucht: institutionalisering en internationalisering in de jaren negentig en tweeduizend

De laatste jaren is het tijdschrift als historische bron en als object van onderzoek een steeds belangrijker plaats gaan innemen. [...] Met de oprichting van *TS• Tijdschrift voor tijdschriftstudies* – een tijdschrift over tijdschriften en over tijdschriftonderzoek – is de cirkel rond. (Redactie 1997, 2-3)

In de daaropvolgende decennia institutionaliseerde het tijdschriftonderzoek in Vlaanderen en Nederland. Die evolutie kan nauwelijks mooier geïllustreerd worden dan door de oprichting van *TS• Tijdschrift voor tijdschriftstudies* in 1997. Enkele studiedagen in 1994 en 1995, georganiseerd door de Nederlandse Projectgroep Tijdschriftstudies, wezen uit dat veel onderzoekers behoefte hadden aan een overkoepelend orgaan. De idee van een nieuwsbrief werd al snel uitgebreid naar een halfjaarlijks tijdschrift. In de introductie tot het eerste nummer stelt de redactie dat *TS•* een gidsfunctie wil bekleden, door vernieuwende artikelen te publiceren, maar ook door een plaats te bieden waarin de discipline en de geijkte methodologieën ter discussie gesteld worden (Redactie 1997, 2-3).

Het is precies deze doorgedreven gecontextualiseerde en methodologisch doordachte aanpak die Van Raemdonck aanduidt als de vijfde fase in het Van Nu en Straks-onderzoek. Als voorlopig hoogtepunt van die benadering verwijst hij kort naar de verzamelbundel *Niet onder één vlag: Van Nu en Straks en de paradoxen van het fin de siècle*, geredigeerd door Raf de Bont, Geraldine Reymenants en Hans Vandevoorde (Van Raemdonck 2011, 109-110). In de bundel belicht iedere onderzoeker het blad vanuit een andere invalshoek zodat we als lezer een gediversifieerd beeld krijgen van het tijdschrift en het toenmalige literaire veld. Het boek onderzoekt bijvoorbeeld de wortels van *Van Nu en Straks*, net als de rol die Pol de Mont opnam, geallieerde kunstkringen worden onder de loep genomen, analogieën met andere avant-gardetijdschriften bestudeerd, de receptie van onder anderen Ibsen geanalyseerd, en verschillende bijdragen ontleden welke individuele of gemeenschappelijke ideeën er geponeerd werden over thema's als wetenschap, mannelijkheid, seksualiteit en ethnocentrisme (De Bont, Reymenants & Vandevoorde 2005).

Een kleine tien jaar na de oprichting van *TS•* bleek de door de redactie gestimuleerde tendens om het Nederlandstalige onderzoeksveld te verruimen met sociologische, intertekstuele, discursieve, gendertheoretische, interdisciplinaire of institutionele benaderingen vruchten af te werpen. Dat valt onder meer af te leiden uit de net besproken bundel essays over *Van Nu en Straks*, maar ook uit de verslagen van het colloquium 'De studie van literaire tijdschriften in België: methodes en perspectieven' (Mus e.a. 2008, 1-3; Van

Nuijs 2007, 54-59). Ook na dit congres zien we dat academici de verbreding in het tijdschriftonderzoek blijven cultiveren, wat boeiende studies over diverse tijdschriften oplevert, vertrekkend vanuit uiteenlopende invalshoeken, zoals:

1. documentair onderzoek dat blijvend peilt naar nieuw bronnenmateriaal, en (digitale) manieren zoekt om deze informatie toegankelijk te maken, zoals het proefschrift *'Voor ons en voor ons tijdschrift': context en codering van een digitaal correspondentiecorpus rond Van Nu en Straks van Bert Van Raemdonck* (2011), of het project DABNAP (*Digital Archive of Belgian Neo-Avant-garde Periodicals*) dat onder leiding van Thomas Crombez en Walter Daelemans experimentele kunstenaarstijdschriften digitaal doorzoekbaar maakt;
2. (sociale) netwerkanalyses die het ontstaan en de evolutie van literaire netwerken ontrafelen, zoals *Schrijverschap in de Belgische belle époque* van Christophe Verbruggen (2009);
3. daaraan gekoppeld onderzoek waarin een cruciale actor in het tijdschriftveld belicht wordt, zoals *Marie Elisabeth Belpaire. Gender en macht in het literaire veld (1900-1940)* van Geraldine Reymanants (2013);
4. poëtische studies waarin literatuuropvattingen en belangrijke literaire discussiepunten in een bepaald tijdschrift of in een bepaalde periode systematisch geanalyseerd worden, zoals *Kritiek in crisistijd*, bezorgd door Gillis J. Dorleijn, Dirk de Geest, Koen Rymenants en Pieter Verstraeten (2009) of het proefschrift *Literatuur is een met stro opgezette mummie. De gestencilde revolutie in Vlaanderen tijdens de jaren zestig* van Liesbeth Plateau;
5. discoursanalytisch onderzoek dat het literaire of maatschappelijk-politieke vertoog van tijdschriften of belangrijke critici onthult, zoals *Het discours van kritiek* van Pieter Verstraeten (2011) en *Een hard en waakzaam woord. Engagement in de literaire tijdschriften van de 'lange jaren vijftig' (1950-1963)* van Marije Groos (2016);
6. en receptiestudies waarin nagegaan wordt hoe de pers het beeld van een auteur, tekst, stroming of concept construeert, zoals *Het veld der verbeelding: vrijzinnige vrouwen in Vlaamse literaire en algemeen-culturele tijdschriften (1870-1914)* van Liselotte Vandenbussche.

Buiten het Nederlandse taalgebied kunnen we dezelfde trends waarnemen: hoewel de start van het tijdschriftonderzoek veelal in de eerste helft van de twintigste eeuw gesitueerd wordt (bijvoorbeeld in de Verenigde Staten in de jaren dertig met de vierdelige publicatie *A History of American Magazines* van

Frank Luther Mott) is er een opvallende toename in de belangstelling voor tijdschriften rond de jaren tachtig,⁵ en deze interesse leidt ook buiten de landsgrenzen tot institutionalisering. In 1991 wordt bijvoorbeeld ‘The Research Society for American Periodicals’ (RSAP) opgericht, met als basisactiviteit de uitgave van het wetenschappelijke periodiek *American Periodicals*, waarin artikelen, essays, notities, kronieken, enzovoort over alle aspecten van de Amerikaanse pers verzameld worden. Recent werd de onderzoekssamenwerking rond het Amerikaanse tijdschrift geherwaardeerd door de instelling van het ‘Network of American Periodical Studies’ (NAPS). Dit netwerk wil onderzoekers samenbrengen om de discussie over het tijdschriftonderzoek te stimuleren. Bijna twintig jaar na de beslissing om de studie van Amerikaanse bladen te bundelen, wordt in 2009 de Europese tegenhanger van RSAP gesticht, namelijk de ‘European Society for Periodical Research’ (ESPRit). Toen ESPRit in 2016 besliste een eigen tijdschrift op de markt te brengen onder de naam *Journal of European Periodical Studies (JEPS)*, stapte *TS•* in dit verhaal van schaalvergroting en internationalisering mee. Vijf jaar eerder had de redactie van *TS•* haar taalgebonden focus al deels losgelaten: vanaf toen werden ook Engelstalige bijdragen in het tijdschrift opgenomen. Nog een jaar eerder was het blad al omgevormd tot een digitaal tijdschrift en alle bijdragen werden van een Engelse abstract voorzien. Deze internationalisering had als voordeel dat de Nederlandse tijdschriftstudies nu sneller de dialoog konden aangaan met onderzoek buiten het eigen taalgebied. Lange tijd had namelijk de taalbarrière de zichtbaarheid en de uitwisseling van informatie en benaderingen in de weg gestaan.

Een buitenbeentje in deze reeks van onderzoeksgroepen is ‘The Research Society for Victorian Periodicals’, de organisatie die het onderzoek naar de pers tijdens de victoriaanse periode bevordert. RSVP en haar tijdschrift *Victorian Periodicals Newsletter* – later omgedoopt tot *Victorian Periodicals Review (VPR)* – zagen al veel vroeger, namelijk in 1968, het levenslicht. Desondanks, schrijft Laurel Brake, waren de bijdragen tot de jaren negentig vooral beschrijvend. Hier kwam in 1989 verandering in met de publicatie van een eerste theoretisch nummer: na deze ‘kreet’ voor meer theoretische grond vonden de bijdragen veelal methodologische onderbouwing in gendertheorie, *authorship studies* en discoursanalyse, met een sterke focus op het werk van Michel Foucault (Brake 2015, 312-316).

⁵ Over het Franstalige onderzoek lezen we bijvoorbeeld bij Laurence van Nuijs: ‘Depuis un peu plus d’une décennie, les recherches sur les rapport entre la presse et la littérature sont devenues dans le monde francophone un domaine d’investigation foisonnant’ (2012, 51).

4. *Anglo-Amerikaanse twijfel aan het begin van de eenentwintigste eeuw: mogen we wel spreken van tijdschriftstudies?*

While individual scholars or students might be able to mine these sources [i.e. periodicals, MVS] for a narrow range of materials relating to their fields, they are rarely in a position to say much about the periodical as a whole. [...] The rapid expansion of new media technologies [...] reveals these objects to us anew, so that we have begun to see them not as resources to be disaggregated into their individual components but as texts requiring new methodologies and new types of collaborative investigation. (Latham & Scholes 2006, 517-518)

Het onderzoek naar tijdschriften sprong in die mate in het oog dat Sean Latham en Robert Scholes in 2006 in *PMLA* een artikel publiceren over de opkomst van een nieuw studieveld binnen *the humanities*, dat van de *periodical studies*. Zij verbinden de ontwikkeling van dit nieuwe veld met de *cultural turn* in de taal- en letterkunde en met de nieuwe mogelijkheden die het digitale tijdperk ons biedt, met name de ontwikkeling van digitale archieven, de doorzoekbaarheid van scans en het zichtbaar maken van connecties en correlaties via hyperlinks. Opmerkelijk is dat Latham en Scholes ervoor pleiten om tijdschriften niet langer als literair of journalistiek object te bekijken, maar als cultureel object. Ze willen het tijdschrift met andere woorden uit het veld van de literatuurwetenschap tillen en als specifiek medium bestudeerd zien. Die toegespitste studie vraagt de ontwikkeling van een nieuw begrippenapparaat, inclusief een voor dit domein ontworpen methodologie (519-520).

Het vaak geciteerde artikel van Latham en Scholes betekende dan wel de brede erkenning van het tijdschriftstudieveld, maar leidde tegelijk tot een langdurige discussie over tijdschriftmethodologieën, waarbij de conclusie geregeld luidt dat het tijdschriftonderzoek er niet in slaagt om de vraag van Latham en Scholes, i.e. de ontwikkeling van een nieuw instrumentarium voor de analyse van het tijdschriftveld, in te lossen. Zo belegde Matthew Philpotts begin 2013 een speciale sessie tijdens het jaarlijkse MLA-congres om komaf te maken met de disciplinaire fragmentatie. De uitnodiging van deze bijeenkomst op de website van ESPRit legt uit dat er aan theoretische onderbouwing geen tekort is, maar dat het synthetiserend perspectief, nodig om van *periodical studies* te mogen spreken, 'frustrerend onbereikbaar' blijft (Anoniem s.d.). Als reden wordt het isolement van de zojuist beschreven onderzoeksgroepen aangehaald. Onderzoekers zouden niet verder kijken dan de eigen periode of de eigen natie, en in de eigen onderzoeksgroep niet streven naar eenheid in benadering (ibidem). Bovendien zou er nog te veel ingezet worden op empirische beschrijvingen en te weinig op methodologische vernieuwingen (Collier 2015,

108).⁶ Soortgelijke bezorgdheden werden opnieuw geuit in 2016. Het eerste nummer van *JEPS* stelt dat tijdschriftstudies, ondanks de pogingen om interdisciplinair te werken, zeer gefragmenteerd blijven. Elk nationaal onderzoeksveld spreekt zijn eigen ‘taal’, zonder leentjebuurt te spelen, en elke onderzoeksgroep ontwikkelt eigen databanken, zonder succesvol in te zetten op overkoepelende digitale initiatieven (Van Remoortel e.a. 2016, 1-3). Een dergelijke aanname lijkt tot slot ook mee te spelen in de *call for papers* die ESPRit uitstuurde voor het panelgesprek dat in september 2019 plaatsvindt. Dat panel heeft als opdracht naar een *state of the discipline* toe te werken, door hoofddynamieken te identificeren en obstakels uit de weg te ruimen die onder meer interdisciplinaire en internationale samenwerking kunnen belemmeren. Hoewel in deze oproep nog steeds het verlangen naar synthese doorklinkt, is er wel een belangrijke verschuiving merkbaar: terwijl in de uitnodiging van het MLA-congres nog gestreefd werd naar een unitaire benadering (*‘But disciplinary boundaries continue to hinder the synthesising perspective necessary to develop and disseminate further these conceptual insights’*), wordt in de *call for papers* van de 8^e ESPRit-conferentie verzocht om bestaande praktijken bijeen te brengen (*‘The panel will seek to identify the main current research dynamics driving periodical studies in general’*).⁷

In 2015 waagde Laurel Brake al zo’n eerste poging om de hoofddynamieken in de tijdschriftstudies te beschrijven. In een artikel voor *VPR* categoriseerde ze de methodologische verscheidenheid door een breuklijn te trekken tussen studies die gedrukte periodieken bestuderen (*printbased*) en studies op basis van digitale corpora, computationele methodes en *big data* (Brake 2015, 312-322). Interessante voorbeelden binnen die computationele methodes zijn de (sociale) netwerkanalyse en het zogenoemde *distant reading*. Bij de bespreking van vernieuwende invalshoeken in de Nederlandstalige studies haalde ik al de (sociale) netwerkanalyse aan, die veelal gebruikt wordt om de sociabiliteit van actoren en instituties in egocentrische of sociocentrische netwerken te

⁶ In 2015 vat Philpotts de hardnekkige manco’s als volgt samen: te veel nadruk op steeds dezelfde periodieken, te veel focus op één tijdschrift, een weinig comparatieve aanpak, de neiging om beschrijvend en niet analytisch te werk te gaan en de geringe aandacht voor de mediumspecificiteit van het tijdschrift (Philpotts 2015, 307-311).

⁷ Niet iedereen is het eens met de stelling dat er nog steeds geen structurele samenhang in het tijdschriftonderzoek te vinden zou zijn. Zo stelt David Abrahamson in de inleiding van *The Routledge Handbook of Magazine Research* dat dit handboek het kader levert om de nodige verbanden tussen diverse studies te leggen en toekomstige uitdieping te bevorderen (Abrahamson 2015, 3). In zes thematische secties brengt het handboek recent onderzoek en uiteenlopende benaderingen samen, met als overkoepelend uitgangspunt dat tijdschriften, behalve spiegels van veelvormige cultuuruitingen, als katalysatoren cultuur en realiteit vormgeven. Tijdschriften zijn met andere woorden naast cultuurdragers ook cultuurproducenten. Dat de samenstellers in vier sectietitels meervoudige begrippen als ‘studies’, ‘perspectieven’ en ‘methodologieën’ opnemen, bevestigt bovendien dat ze het gebrek aan een particuliere theorie niet problematisch opvatten. Hoewel dit handboek zeer verdienstelijk is, wil ik wel een kritische kanttekening bij dit overzichtswerk plaatsen. Het handboek is een voortzetting van het in 1995 gepubliceerde *The American Magazine: Research Perspectives and Prospects*. Die eerdere titel verraadt al de Amerikaanse focus. Bovendien staat in het boek vooral het ‘magazine’, de populaire variant van het tijdschrift, centraal.

visualiseren. Maar terwijl onderzoekers als Wouter de Nooy (1993, 2002, 2003) en Christophe Verbruggen (2009) intussen de meerwaarde van netwerkanalyse voor tijdschriftstudies aangetoond hebben, blijft deze methodologie vragen oproepen over de toepasbaarheid en de interpreteerbaarheid. Verbruggen wijst er bijvoorbeeld op dat de verzamelde data representatief moeten zijn, omdat ontbrekende informatie de resultaten kan vertekenen (Verbruggen 2005, 76-77).⁸ De Nooy haalt op zijn beurt aan dat elke netwerkanalyse, hoe beperkt ook, een complex web van relaties oplevert, en waarschuwt dat de selectie van actoren of onderzochte relaties doorslaggevend is voor de interpreteerbaarheid van de analyse (De Nooy 1993, 197-198). Birgit van Puymbroeck vult die opmerking in haar proefschrift aan: netwerkanalysen leiden wel tot hypotheses, maar er blijft nood aan aanvullende observaties (Van Puymbroeck 2012, 37). Recent lijkt ook *distant reading* de interesse van onderzoekers te trekken. Dallas Liddle onderzocht bijvoorbeeld in *VPR* de generische ontwikkeling van het voorpagina-artikel, via *data mining*. Het concept *distant reading* haalde hij bij Franco Moretti, die de term gebruikt om, in tegenstelling tot *close reading*, enorme corpora met behulp van computergestuurde programma's te analyseren. Hoewel Liddle voordelen in deze werkwijze ziet, waarschuwt hij ook voor vele valkuilen, met als belangrijkste – opnieuw – de vraag naar de representativiteit van de data, de validiteit van de zoektermen (zijn ze niet beïnvloed door preassumpties van de onderzoeker?), en de ver-eiste om de resultaten met de nodige statistische kennis te interpreteren (Liddle 2015, 383-402).

Zoals Brake aangaf blijven echter ook de meer traditionele methodologieën opgang maken, en blijven die methodologieën verder aangescherpt worden. Tijdens het al vermelde colloquium over literaire tijdschriften in België stipelden keynote spreker Paul Aron en slotspreker Hans Vandevoorde bijvoorbeeld enkele methodologische (*printbased*) krijtlijnen uit voor komende projecten. Aron meent dat ambitieus tijdschriftonderzoek zich op twee kwesties moet focussen: de hiërarchische verhoudingen tussen actoren en instituties en de vraag hoe een tijdschrift cultureel bemiddelt tussen verschillende taalgebieden, diverse kunstvormen en uiteenlopende velden (Aron 2008, 1-10). Vandevoorde's lezing was volgens het organiserend comité minder prescriptief. Net als Aron maakte hij een onderscheid tussen een materiële en een inhoudelijke benadering, en voegde hij hier de contextgerichte benadering als derde mogelijkheid aan toe. Het brandpunt moet een literatuurwetenschapper zelf bepalen, afhankelijk van de onderzoeksvragen (Van Nuijs e.a. 2007, 59). Zonder aan deze specifieke lezing te refereren zal Dirk de Geest drie jaar later dit drieledige onderscheid weerleggen. Een dergelijke scheiding is volgens hem name-

⁸ Representativiteit valt echter niet samen met integraliteit: elk tijdschriftarchief is onvermijdelijk onvolledig (Mussell in Schelstraete & Van Remoortel 2018).

lijk artificieel; ook materiële gegevens of institutionele relaties zijn volgens hem discursief verankerd. Hij pleit resoluut voor een andere benadering, namelijk een functionalistische, die vertrekt vanuit de vraag hoe een tijdschrift functioneert in een bepaalde context. In zijn artikel analyseert hij het tijdschrift als discursief object, als discursieve gebeurtenis, als discursieve plaats en als discursieve structuur om aan te tonen dat een literair tijdschrift, via ‘herhaling’ en ‘innovatie’, de communicatie in en over literatuur tegelijk wil stimuleren en fixeren (De Geest 2010, 221-236).

HET NAOORLOGSE TIJDSCHRIFTLANDSCHAP: EEN GEÏNTEGREERDE BENADERING

In het onderzoek naar de naoorlogse bladen zoek ik bewust naar een integratie van de kwantitatieve, institutionele en discursieve benaderingen. Om uiteindelijk een concrete en indringende dwarsdoorsnede te kunnen presenteren van het nauwelijks ontgonnen naoorlogse literaire tijdschriftlandschap, is er naar mijn mening nood aan een aanpak die zowel inzet op een meer grootschalige benadering van de periodieken als in diepte enkele gevalstudies kan uitwerken.⁹ Een overzichtsstudie of een onderzoek naar enkele kortstondig bestaande periodieken zou namelijk eerder eenzijdig deze snel veranderende periode in beeld brengen.

Eerder gaf ik al aan dat de overzichtsschets volgens mij het best zou vertrekken vanuit de participerende actoren, instituties en hun onderliggende netwerken. Een dergelijk relationeel onderzoek kan namelijk bij uitstek zichtbaar maken hoe de literaire wereld zich na de oorlog (opnieuw) organiseerde, op welke voorgangers een beroep gedaan werd, wie bepaalde wat ‘goede’ literatuur is en hoe canoniseringmechanismen werkten. Voor deze analyse is in eerste instantie de theoretische onderbouwing van Pierre Bourdieu van belang en literatuur-sociologische probleemstellingen (bijvoorbeeld de vragen die Paul Aron opstelde (2008, 5-6): ‘Quels liens existent entre le média revue et la carrière des auteurs?’ ‘D’où vient le poids symbolique que l’on accorde [au périodique]?’ ‘Quels sont les liens entre les capitaux symboliques et économiques des agents qui font vivre une revue?’). Ook de aangehaalde (sociale) netwerk-analyse kan helpen bij het uittekenen van deze netwerken,¹⁰ al dient daarbij De Nooys en Verbruggens waarschuwing in het achterhoofd gehouden te worden (zie supra). In elk geval roept de (te) grote hoeveelheid data de vraag op

⁹ Zo’n tweeledig onderzoek kan op zijn beurt interessante transnationale en internationale vergelijkingen opleveren, bijvoorbeeld met de literair-historische studie van Piet Calis over de Nederlandse naoorlogse literaire tijdschriften, *Speeltuinen van de titaantjes. Schrijvers en tijdschriften tussen 1945 en 1948* (1993).

¹⁰ Hoewel Bourdieu de sociale netwerk-analyse verwierp, zijn de methodes volgens verschillende onderzoekers wel compatibel (zie bijvoorbeeld De Nooy 2003; Sapiro 2006; Van Puymbroeck 2012; Verbruggen 2009).

of er met behulp van digitale technologie patronen uitgetekend kunnen worden die iets prijs geven over posities van actoren en instituties in het veld. Tot slot zal ook de systeemtheorie een belangrijke theoretische grond bieden. Aan de hand van het complexe netwerk van actoren en relaties kan bijvoorbeeld afgeleid worden hoe literatuur in de naoorlogse periode functioneert en hoe literatuur zich in deze vaak breed-culturele periodieken verhoudt tot andere systemen als kunst, wetenschap en geloof.

Vervolgens zal ik, in een volgende onderzoeksfase, enkele diepteboringen in dit tijdschriftlandschap uitvoeren. Centraal in elke gevalstudie zal een specifieke actor of institutie staan (bijvoorbeeld een auteur, een criticus, een redacteur, een tekst, een leespubliek, een uitgeverij, een subsidie-instelling, een boekhandel, een tijdschrift of een culturele organisatie), geselecteerd op basis van het grotere netwerk, waardoor ik vanuit enkele gediversifieerde invalshoeken dieper kan doordringen in het tijdschriftveld. In die diepteboringen zal ik telkens het literaire en politiek-maatschappelijke discours van de actor of institutie bestuderen. Het begrip 'discours' kent verschillende invullingen. Dit onderzoek sluit aan bij de poststructuralistische traditie waarin vooral het werk van Foucault invloedrijk is. In deze traditie wordt gekeken hoe via taal een wereld geconstrueerd en georganiseerd wordt, kennis en macht opgebouwd worden en bepaald wordt welke denkbeelden en instituties betekenisvol zijn (Bové 1995, 50-65). Op die manier wil ik onderzoeken welke concepten, symbolen en metaforen voor actoren en/of instituties belangrijk waren in de (geleidelijke) constructie van hun prozaopvattingen (en politieke, maatschappelijke en religieuze overtuigingen, bijvoorbeeld welke positie ze innamen tegenover de voorbije wereldbrand), hoe deze vertogen zich tot elkaar verhieldden en welke effecten ze hadden op de (hiërarchische) ontwikkeling van het literaire veld/systeem. Concreet kunnen dan de volgende actoren en instituties centraal staan:

- de drukkerij-uitgeverij Snoeck-Ducaju & Zoon die vanaf 1923 elk jaar de populaire kalender *Snoeck's Groot Almanak* uitbracht, een cruciale spil was in het (Gentse) literaire leven en de eerste nummers van het tijdschrift *De Faun* uitbracht. Over de sterke inbedding van het blad *Zondagspost* in het fonds van uitgeverij Manteau is al wel geschreven (zie o.a. Absillis 2009, 133-151; Bruinsma 2005, 177-191) maar de band tussen Snoeck-Ducaju & Zoon, directeur-uitgever Yvonne Batta-Snoeck, de *Faun*-reeks waarin tussen 1941 en 1945 een vijftiental titels verschenen en het tijdschrift *De Faun* werd nauwelijks belicht;
- de criticus Hubert Lampo, die zichzelf positioneerde als vertegenwoordiger en voorvechter van de nieuwe literaire generatie, al snel de brug maakte van jongerenbladen als *De Faun*, *Arsenaal* en *Belgica*

- naar periodieken met gevestigde literaire stemmen en veel bijdragen schreef voor de krant *Het Nieuwsblad*;
- de vergeten auteur Kamiel van Baelen, die tijdens de oorlog debuteerde met de vernieuwende roman *De oude symphonie van ons hart* en nog voor de publicatie van zijn tweede roman gearresteerd werd op verdenking van verzetsactiviteiten. Toen in de zomer van 1945 bekend raakte dat hij de concentratiekampen niet overleefd had, werd Van Baelen door bijna alle jongerenbladen als literair icoon binnengehaald. Het tijdschrift *Het Westen. Weekblad der democratische elites* droeg hem terstond voor als kandidaat winnaar van de Nobelprijs voor de vrede en het blad *Arsenaal* wierp hem op als vervanger van August Vermeylen, de net gestorven literaire vader van de Vlaamse beweging;
 - de redacteur Albert de Longie, die zich zowel bij het neutrale tijdschrift *Arsenaal* aansloot als bij het radicaal katholieke tijdschrift *Nieuwe Stemmen*. Zijn vertrek uit de redactie van *Arsenaal* kan ons veel leren over de groeiende breuk tussen het rabiaat katholieke klimaat van *Nieuwe Stemmen* en de vraag naar meer neutrale kritiek die elders heerste (Brems & De Geest 1988, 12);
 - de onderbelichte prozateksten van Ivo Michiels die hij later als experimenteel schrijver verwierp, maar ons een boeiende inkijk geven in het rechts-katholieke tijdschrift *Golfslag* (Bruinsma 1998, 100-106) en tegelijk het inzicht in de ontwikkeling van Michiels als vernieuwend auteur vergroten;
 - en ten slotte de vraag waarom vrouwelijke auteurs, redacteurs en critici dan wel niet volkomen ontbreken, maar toch sterk ondervertegenwoordigd zijn in de naoorlogse periodieken.

BIBLIOGRAFIE

Abrahamson 2015

David Abrahamson, 'Introduction. Scholarly engagement with the magazine form. Expansion and Coalescence'. In: David Abrahamson & Marcia R. Prior-Miller (red.), *The Routledge Handbook of Magazine Research. The Future of the Magazine Form*. New York & Londen, 2015, 1-5.

Absillis 2009

Kevin Absillis, *Vechten tegen de bierkaai. Over het uitgevershuis van Angèle Mantéau (1931-1970)*. Antwerpen, 2009.

Aerts 1997

Remieg Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids*. Amsterdam, 1997.

Anoniem s.d.

Anoniem, 'MLA Convention 2013, Special Session 384, Friday 4 January 2013, 5.15 pm'. Geraadpleegd op 18 januari 2018 via <http://www.espr-it.eu/resources/journals>.

Anoniem 1948

Anoniem [studiecentrum voor Zielzorg en Predicatie], *Systematische nomenclatuur van de tijdschriften*. Gent, 1948.

Aron 2008

Paul Aron, 'Les revue littéraires: histoire et problématique'. *CONTEXTES. Revue de sociologie de la littérature* 4 (2008), 1-10.

Brake 2015

Laurel Brake, 'Looking Back'. *Victorian Periodicals Review* 48 (2015), 3, 312-322.

Bots & Levie 2006

Hans Bots & Sophie Levie, 'Inleiding. Een adequate nieuwsvoorziening'. In: Hans Bots & Sophie Levie (red.), *Periodieken en hun kringen. Een verkenning van tijdschriften en netwerken in de laatste drie eeuwen*. Nijmegen, 2006, 7-17.

Bové 1995

Paul A. Bové, 'Discourse'. In: Frank Lentricchia & Thomas McLaughlin (red.), *Critical Terms for Literary Study*. Chicago, 1995, 50-65.

Brems 1988

Hugo Brems, *Analyse van een malaise. Het jongerenprobleem in de Vlaamse poëzie 1945-1950*. Antwerpen, 1988.

Brems 2006

Hugo Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam, 2006.

Brems & De Geest 1988

Hugo Brems & Dirk de Geest, 'Poëzie in Vlaanderen 1945-1955. Een kort overzicht'. In: Hugo Brems & Dirk de Geest (red.), *Wij bloeien, maar bloeien vergeefs*. Poëzie in Vlaanderen 1945-1955. Leuven/Amersfoort, 1988, 9-23.

Bruinsma 1998

Ernst Bruinsma, *Louis Paul Boon en het modernisme in Vlaanderen*. Antwerpen, 1998.

Bruinsma 2005

Ernst Bruinsma, *Kwaliteit als credo. Een geschiedenis van uitgeverij Manteau (1938-1953)*. Antwerpen, 2005.

Buelens 2001

Geert Buelens, *Van Ostaijen tot heden. Zijn invloed op de Vlaamse poëzie*. Nijmegen, 2001.

Collier 2015

Patrick Collier, 'What Is Modern Periodical Studies?' *The Journal of Modern Periodical Studies* 6 (2015), 2, 92-111.

De Bont, Reymenants & Vandevoorde 2005

Raf de Bont, Geraldine Reymenants & Hans Vandevoorde (red.), *Niet onder één vlag. Van Nu en Straks en de paradoxen van het fin de siècle*. Gent, 2005.

De Geest 2010

Dirk de Geest, 'Avant-garde als strategie: het tijdschrift *De Tafelronde*. Het literaire tijdschrift als vertoog'. *Nederlandse Letterkunde* 15 (2010), 221-237.

De Geest 2017

Dirk de Geest, *Gij zijt allemaal welgekomen! Basiel de Craene en de Vlaamse poëziedagen*. Gent, 2017.

De Nooy 1993

Wouter de Nooy, *Richtingen en lichten: literaire classificaties, netwerken, instituties*. Z.pl., 1993. [proefschrift]

De Nooy 2002

Wouter de Nooy, 'The dynamics of artistic prestige'. *Poetics* 30 (2002), 147-167.

De Nooy 2003

Wouter de Nooy, 'Fields and Networks: Correspondence Analysis and Social Network Analysis in the Framework of Field Theory'. *Poetics* 31 (2003), 305-327.

J.B. 1945

J.B., 'Van mensch tot maatschappij'. *Orvalo* 1 (1945), 1, 9-10.

Joosten 1996

Jos Joosten, *Feit en tussenkomst. Geschiedenis en opvattingen van Tijd en Mens (1949-1955)*. Nijmegen, 1996.

Latham & Scholes 2006

Sean Latham & Robert Scholes, 'The Rise of Periodical Studies'. *PMLA* 121 (2006), 2, 517-531.

Liddle 2015

Dallas Liddle. 'Genre: "Distant Reading" and the Goals of Periodicals Research'. *Victorian Periodicals Review* 48 (2015), 3, 383-402.

Maas 1997

Nop Maas, 'Tijdschriftonderzoek: ervaringen, problemen en wensen'. *TS• Tijdschrift voor tijdschriftstudies* 1 (1997), 1-2, 4-8.

Mathijssen 1988

Marita Mathijssen, 'Concurrentie voor *De Gids*: literaire tijdschriften tussen 1835 en 1845.' In: *De Negentiende Eeuw* 12 (1988), 1, 49-66.

Mus e.a. 2008

Francis Mus, Karen Vandemeulebroucke, Ben van Humbeeck & Laurence van Nuijs, 'Inleiding'. *COntEXTES. Revue de sociologie de la littérature* 4 (2008), 1-3.

Musschoot 1982

Anne Marie Musschoot (ed.), *Van Nu en Straks 1893-1901. Een vrij voorhoede-organen gewijd aan de kunst van Nu, nieuwsgierig naar de kunst-nog-in-wording – die van Straks*. 's-Gravenhage, 1982.

Philpotts 2015

Matthew Philpotts, 'A Return to Theory'. *Victorian Periodicals Review* 48 (2015), 3, 307-311.

Redactie 1944

De redactie, '[Sinds jaren voelt men in de Gentsche kunstmiddens]'. *De Schijnwerker* 1 (3 november 1944), 1, 1.

Redactie 1997

De redactie, 'Een paar woorden ter introductie van *TS• Tijdschrift voor tijdschriftstudies*'. *TS• Tijdschrift voor tijdschriftstudies* 1 (1997), 1-2, 2-3.

Roemans & Van Assche 1963

Rob Roemans & Hilda van Assche, *Bibliographie van de Vlaamse tijdschriften. Reeks I: Vlaamse literaire tijdschriften van 1930 tot en met 1958*, afl. 7: *De tijdschriften opgericht tussen 1945 en 1947*. Antwerpen, 1963.

Sapiro 2006

Gisèle Sapiro, 'Réseaux, institution(s) et champ'. In: Daphné de Marneffe & Benoît Denis (red.), *Les réseaux littéraires*. Brussel, 44-59.

Schelstraete & Van Remoortel 2018

Jasper Schelstraete & Marianne Van Remoortel, 'Towards a sustainable and collaborative data model for periodical studies'. *Media History* (2018), z.p.

Vandevoorde 2005

Hans Vandevoorde, 'Inleiding. Eenheid en verscheidenheid in *Van Nu en Straks*'. In: Raf de Bont, Geraldine Reymenants & Hans Vandevoorde (red.), *Niet onder één vlag. Van Nu en Straks en de paradoxen van het fin de siècle*. Gent, 2005, 1-24.

Van Gorp 1985

Hendrik van Gorp, 'De utopie van een omvattende literatuurgeschiedschrijving'. *Spiegel der Letteren* 27 (1985), 4, 245-262.

Van Nuijs e.a. 2007

Laurence van Nuijs, Francis Mus, Karen Vandemeulebroucke & Ben van Humbeeck, 'De diversiteit van een medium'. *TS• Tijdschrift voor tijdschriftstudies* 22 (2007), 54-59.

Van Nuijs 2012

Laurence van Nuijs, *La critique littéraire communiste en Belgique. Le Drapeau Rouge et De Rode Vaan (1944-1956)*. Brussel, 2012.

Van Puymbroeck 2012

Birgit van Puymbroeck, *Reassembling modernism: Anglo-French networks, periodicals, literary analysis*. Gent, 2012. [proefschrift]

Van Raemdonck 2011

Bert van Raemdonck, 'Voor ons en voor ons tijdschrift'. *Context en codering van een digitaal correspondentiecorpus rond Van Nu en Straks*. Gent, 2011. [proefschrift]

Van Remoortel e.a. 2016

Marianne van Remoortel, Kristin Erwins, Maaïke Koffeman & Matthew Philpotts, 'Joining Forces: European Periodical Studies as a New Research Field'. *JEPS* 1 (2016), 1, 1-3.

Verbruggen 2005

Christophe Verbruggen, 'Van Nu en Straks ontmoet *Le Réveil*. Gentse kunstkringen en netwerken in het fin de siècle'. In: Raf de Bont, Geraldine Reymenants & Hans Vandevoorde (red.), *Niet onder één vlag. Van Nu en Straks en de paradoxen van het fin de siècle*. Gent, 2005, 75-108.

Verbruggen 2009

Christophe Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische Belle Époque: een sociaal-culturele geschiedenis*. Nijmegen, 2009.

Vervliet 1982

Raymond Vervliet, *De literaire manifesten van het fin de siècle in de Zuidnederlandse periodieken 1878-1914*. Gent, 1982. [proefschrift]

Verwey 1887

Albert Verwey, 'De Gids nu hij vijftig jaar is'. *De Nieuwe Gids* 2 (1887), 409-431.

Vlasselaers 1985

Joris Vlasselaers, *Literair bewustzijn in Vlaanderen. 1840-1893. Een codereconstructie*. Leuven, 1985. [proefschrift]

Walschap 1936

Gerard Walschap, 'Waar blijven de jongeren'. *Dietsche Warande en Belfort* 36 (1936), 3-6.